IQRO JURNALI , IQRO JOURNAL, ИКРО ЖУРНАЛИ
ISSN:2181-4341| wordlyknowledge.uz/index.php/iqro
Volume 21 Issue 2 May 2026

PANDEMIYA DAVRIDA IBODATLAR VA IJTIMOIY MUNOSABATLAR: SINOV VA MOSLASHUV

Omina Oxunjonova
Imom Buxoriy nomidagi Toshkent islom instituti
bakalavr bosqichi 4-kurs talabasi
Tel: +998 94 401 80 02
https://doi.org/10.5281/zenodo.20089791

Tarixiy taraqqiyot jarayonida insoniyat ko‘plab global inqirozlar, tabiiy ofatlar va epidemiyalarni boshidan kechirgan. Biroq, XXI asrning birinchi choragida yuz bergan COVID-19 pandemiyasi zamonaviy dunyo uchun nafaqat tibbiy, balki ma’naviy va ijtimoiy jihatdan ham misli ko‘rilmagan sinov bo‘ldi. Ushbu davr insoniyatning eng fundamental ehtiyojlaridan biri — e’tiqodiy amallarni bajarish va ijtimoiy muloqot qilish tizimini tubdan qayta ko‘rib chiqishga majbur qildi. Islom dini o‘zining mohiyatiga ko‘ra "osonlik va inson manfaatini asrash" tamoyiliga asoslangan bo‘lib, Qur’oni karimda Alloh taolo Baqara surasining 185-oyatida shunday marhamat qiladi:

يُرِيدُ ٱللَّهُ بِكُمُ ٱلْيُسْرَ
“Alloh sizlarga yengillikni xohlaydi, qiyinchilikni emas”[1].

Shu bois pandemiya sharoitida ibodatlarning ado etilishi borasida o‘ziga xos moslashuvchanlik namoyon bo‘ldi. Bu jarayon nafaqat shaxsiy dindorlik darajasini, balki jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlarning yangi modellarini ham yuzaga chiqardi.

Pandemiya boshlangan ilk kunlardanoq, butun dunyoda bo‘lgani kabi, musulmon olamida ham masjidlarning vaqtincha yopilishi va jamoat namozlarining to‘xtatilishi eng katta bahs va munozaralarga sabab bo‘ldi. Aslida, Islom fiqhida jamoat namozi va juma namozining ahamiyati beqiyos, biroq shariatning beshta asosiy maqsadidan biri — “jonni saqlash” (hifzun-nafs) ekani ustuvor qoida sifatida qaraldi[2]. Zero, inson hayotiga xavf tug‘ilgan joyda, hatto eng muqaddas amallar ham ma’lum muddatga cheklanishi yoki shakli o‘zgarishi mumkinligi fiqhiy "zarurat" qoidasi bilan asoslanadi. Ushbu o'rinda quyidagi fiqhiy qoida ishga tushdi:

الضرورات تبيح المحظورات
“Zaruratlar taqiqlarni muboh qiladi”[3]

Bu holat dindorlar orasida “ibodat faqat masjid bilan cheklanmaydi” degan tushunchani yanada mustahkamladi.

Tarixiy nuqtai nazardan qaraganda, Islom olami epidemiyalarga begona emas. Payg‘ambar (alayhissalom) davridagi vabo haqidagi ko'rsatmalar, xususan, Abdurrahmon ibn Avf (r.a.) dan rivoyat qilingan, “*Bir joyda vabo tarqalganini eshitsangiz, u yerga kirmangiz, agar siz turgan joyda tarqalsa, u yerdan chiqmangiz*”[4] degan hadis sharif zamonaviy karantin choralarining ilk

[1] Shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf. Tafsiri Hilol. – Toshkent: Hilol nashr, 2008. – J. I. – B. 166.
[2] Abu Is’hoq Ibrohim ibn Muso Shotibiy. Al-Muvafaqat fi Usul ash-Shari‘a. – Bayrut: Dar al-Ma’rifa, 1997. – J. II. – B. 8.
[3] Ibn Nujaym Zayniddin ibn Ibrohim al-Misriy al-Hanafiy. Al-Ashbah va an-Naza’ir ala Mazhab Abi Hanifa. – Bayrut: Dor al-Kutub al-Ilmiyya, 1999. – B. 76.
[4] Abu Abdillah Muhammad ibn Ismoil Al-Buxoriy. Al-Jome’ aṣ-Ṣaḥiḥ. Bayrut: Dar Ibn Kasir, 2002. Kitab aṭ-Ṭibb, Hadis №5728

tamal toshi hisoblanadi. Ushbu mavzuga oid eng yorqin misollardan biri — hijriy 18-yilda Shom hududida yuz bergan Amvos vabosidir. Ushbu epidemiya davrida minglab insonlar, jumladan ko‘plab sahobalar ham vafot etgan. Xususan, mashhur sahoba Abu Ubayda ibn Jarroh (r.a.) ham shu vabo qurbonlaridan bo‘lgan[5].

Mazkur voqea paytida xalifa Umar ibn Xattob (r.a.) Shom hududiga yo‘l olgan edi. U yerda vabo tarqalayotgani haqida xabar topgach, sahobalar bilan maslahatlashadi va oxir-oqibat ortga qaytish qarorini qabul qiladi. Ayrim sahobalar bu qarorni “Allohning qadaridan qochish” sifatida tushunganlarida, Umar (r.a.) quyidagi hikmatli javobni bergan: *“Biz Allohning bir qadaridan boshqa bir qadariga qochmoqdamiz”*[6]. Bu javob Islomda sabablar olamiga amal qilish, ya’ni xavf-xatardan ehtiyot choralarini ko‘rish ham tavakkulga zid emasligini yaqqol ifodalaydi. Shuningdek, bu voqea Payg‘ambar (alayhissalom)ning vabo haqidagi ko‘rsatmalari bilan ham to‘liq uyg‘unlashadi. Ya’ni kasallik tarqalgan hududga kirmaslik va undan chiqmaslik haqidagi hadis sahobalar tomonidan amalda qo‘llangan. Amvos vabosi tajribasi shuni ko‘rsatadiki, Islom fiqhida inson hayotini saqlash ustuvor bo‘lib, zarurat tug‘ilgan holatlarda jamoat faoliyati va ijtimoiy harakatlar vaqtincha cheklanishi mumkin. Bu esa bugungi pandemiya sharoitida qo‘llanilgan karantin choralarining tarixiy va shar’iy asosga ega ekanini tasdiqlaydi.

Pandemiya davrida ushbu tarixiy tajribaning qayta jonlanishi musulmon jamiyatlarida ilm-fanga, xususan tibbiyotga bo‘lgan ishonchni diniy qadriyatlar bilan uyg‘unlashtirishga xizmat qildi. Ulamolar tomonidan chiqarilgan fatvolar nafaqat diniy matnlarga, balki virusolog va epidemiologlarning xulosalariga tayanilgani din va fan o‘rtasidagi hamkorlikning yuksak namunasi bo‘ldi.

Ijtimoiy munosabatlar nuqtai nazaridan qaraganda, pandemiya insonlar orasidagi “masofa” tushunchasini qayta shakllantirdi. Namoz saflarida oraliq masofani saqlash, qo‘l berib so‘rashmaslik va niqob taqish kabi sanitariya talablari dastlab an’anaviy dindorlik qarashlariga biroz ziddek tuyulgan bo‘lsa-da, vaqt o‘tishi bilan bu choralar “o‘zgalar haqqiga rioya qilish” va “zarar bermaslik” tamoyili sifatida qabul qilindi. Islomdagi *“Zarar yetkazish ham, zararga zararla javob berish ham yo‘q”*[7] degan hadis tamoyili karantin qoidalarining diniy asosi bo‘lib xizmat qildi. Bu jarayonda ijtimoiy masofa jismoniy bo‘lsa-da, qalbiylik va hamjihatlik tuyg‘usi ortib bordi.

Xususan, Ramazon oyi va Hayit bayramlarining karantin sharoitida o‘tishi insonlarni dabdabali iftorliklardan va ko‘z-ko‘z qilinadigan marosimlardan uzoqlashtirib, ibodatning asl mag‘zi — samimiylikka yo‘naltirdi. Sahovat va xayriya ishlari onlayn platformalarga ko‘chdi, bu esa yordamga muhtojlarni izlab topishda raqamli texnologiyalarning o‘rnini ko‘rsatib berdi.

Sotsiologik tahlillar shuni ko‘rsatadiki, pandemiya davrida “ijtimoiy kapital” tushunchasi diniy jamoalar ichida yangicha ko‘rinish oldi. Masjid jamoasi a’zolari bir-birlarining holidan telefon va ijtimoiy tarmoqlar orqali xabar olib turishdi. Bu esa jismoniy uchrashuv bo‘lmasa-da, ruhiy va ijtimoiy bog‘liqlikni saqlab qolish imkonini berdi. Ibodatlar faqat shaxsiy najot vositasi emas, balki ijtimoiy mas’uliyat ko‘rinishiga keldi. Masalan, niqob taqishni o‘zi uchun emas, balki atrofidagilarni, ayniqsa keksa va xastalarni himoya qilish uchun “omonat” deb bilish dindorlikning yuqori darajasi sifatida talqin qilindi. Bu esa jamiyatda o‘zaro ishonch va

[5] Ismoil ibn Umar Ibn Kasir. Al-Bidaya va an-Nihaya. Bayrut: Dar al-Fikr, 1986. – J. VII. – B. 105.
[6] Ahmad ibn Ali ibn Ḥajar al-Asqaloni, Badhl al-Ma’un fi Fazl at-Ta’un. Bayrut: Dar al-Kutub al-Ilmiyya, 1991. B. 331–335.
[7] Abu Abdullah Muhammad ibn Yazid Ibn Majah al-Qazviniy. Sunan Ibn Mojah. – Bayrut: Dor al-Fikr, 2004. Kitob al-Aḥkam, Bob: man bana fī ḥaqqihi mo yazurru bi jarihi, Hadis №2340.

mas’uliyat hissini kuchaytirdi. Shuningdek, dabdabali to‘y-hashamlar va marosimlarning cheklanishi aholining ijtimoiy-iqtisodiy ahvoliga ijobiy ta’sir ko‘rsatdi, Islomdagi “isrof qilmaslik” buyrug‘ining hayotiy afzalliklari amalda isbotlandi.

Shu bilan birga, pandemiyaning keksalar va yoshlar psixologiyasiga ta’siri ham ibodatlar prizmasida o‘ziga xos tarzda namoyon bo‘ldi. Ayniqsa, masjidga borishni o‘zining kunlik hayot tartibi va asosiy ijtimoiy faoliyati deb biladigan keksalar uchun karantin davri ruhiy tushkunlik xavfini tug‘dirdi. Ularning masjid jamoasidan uzilib qolishi sotsiologik nuqtai nazardan “ijtimoiy yakkalanish” holatini keltirib chiqardi. Biroq, bu bo‘shliqni to‘ldirishda zamonaviy axborot texnologiyalari yordamga keldi. Diniy suhbatlarning onlayn translyatsiya qilinishi, Zoom va Telegram kabi ilovalar orqali diniy ta’limning davom etishi “raqamli dindorlik” fenomenini yuzaga chiqardi. Bu esa yosh avlod va keksalar o‘rtasida texnologik ko‘prik o‘rnatilishiga, nabiralarning bobolariga onlayn ma’ruzalarni qo‘yib berishi kabi o‘zaro yordam shakllarining ko‘payishiga sabab bo‘ldi. Shu orqali avlodlararo muloqot diniy qadriyatlar zaminida yangi tus oldi.

Ibodatlarning eng murakkabi hisoblangan Haj va Umra ziyoratlaridagi cheklovlar ham ijtimoiy munosabatlar va fiqhiy qarashlarda katta burilish yasadi. Ziyoratning vaqtincha to‘xtatilishi musulmonlar qalbida ushbu muqaddas joylarga bo‘lgan sog‘inch va qadrni oshirish bilan birga, “Hajning farz bo‘lish shartlari” orasidagi “yo‘l xavfsizligi va salomatlik” bandini qayta tahlil qilishga undadi. Ulamolar Hajga ajratilgan mablag‘larni pandemiya tufayli qiynalib qolgan oilalarga, tibbiy jihozlar sotib olishga yo‘naltirishni “nafl ibodatdan ko‘ra ustunroq savob” deb baholadilar. Bu yondashuv dindorlarning ijtimoiy ongida insonparvarlik va saxovatning ibodat bilan uzviy bog‘liqligini yanada mustahkamladi. Bu kabi qarashlar jamiyatda birdamlik va o‘zaro ko‘maklashish madaniyatini yuksaltirdi.

Ma’naviy jihatdan olib qaraganda, epidemiya insonni o‘z ojizligini his qilishga va hayotning o‘tkinchi ekanligi haqida chuqur mushohada yuritishga undadi. Ibodatlar shunchaki mexanik harakatlar emas, balki insonning ichki xotirjamligini ta’minlovchi va tushkunlikdan saqlovchi ruhiy boshpana ekanligi isbotlandi. Tibbiyot xodimlari va ko‘ngillilarning fidoyiligi Islomdagi “eng yaxshi inson — boshqalarga foydasi tegadiganidir” degan tamoyilning jonli timsoli bo‘ldi. Pandemiya davrida shifokorlarning mehnati “fidokorona xizmat” sifatida e’tirof etilib, vafot etganlar yuksak maqom egalari sifatida yodga olindi. Bu jamiyatda ushbu kasb egalariga bo‘lgan hurmatni bir necha barobar oshirdi. Bu esa kasbiy faoliyat va diniy e’tiqodning jamiyat manfaati yo‘lida qanchalik kuchli omil bo‘lishini ko‘rsatdi.

Xulosa qilib aytganda, pandemiya davridagi ibodatlar va ijtimoiy munosabatlar tizimi shuni ko‘rsatdiki, Islom fiqhi va qadriyatlari har qanday zamon va sharoitda insoniyatga yo‘l ko‘rsatuvchi, uning hayotini osonlashtiruvchi va jamiyatni birlashtiruvchi qudratga ega.

Bu davrda orttirilgan tajriba kelajakda yuz berishi mumkin bo‘lgan inqirozlarda din va ilm-fan, an’ana va zamonaviylik qanday qilib uyg‘unlikda harakat qilishi kerakligi borasida muhim dars bo‘lib qoladi. Insoniyat ushbu sinovdan kuchliroq bo‘lib chiqdi: biz endi ibodatning faqat shaklini emas, balki uning mohiyatini — mehr, shafqat va mas’uliyatni yanada chuqurroq tushunib yetdik. Ijtimoiy munosabatlarimiz esa jismoniy masofalarga qaramay, ma’naviy jihatdan yanada yaqinlashdi va hamjihatlikning yangi ufqlarini ochdi.